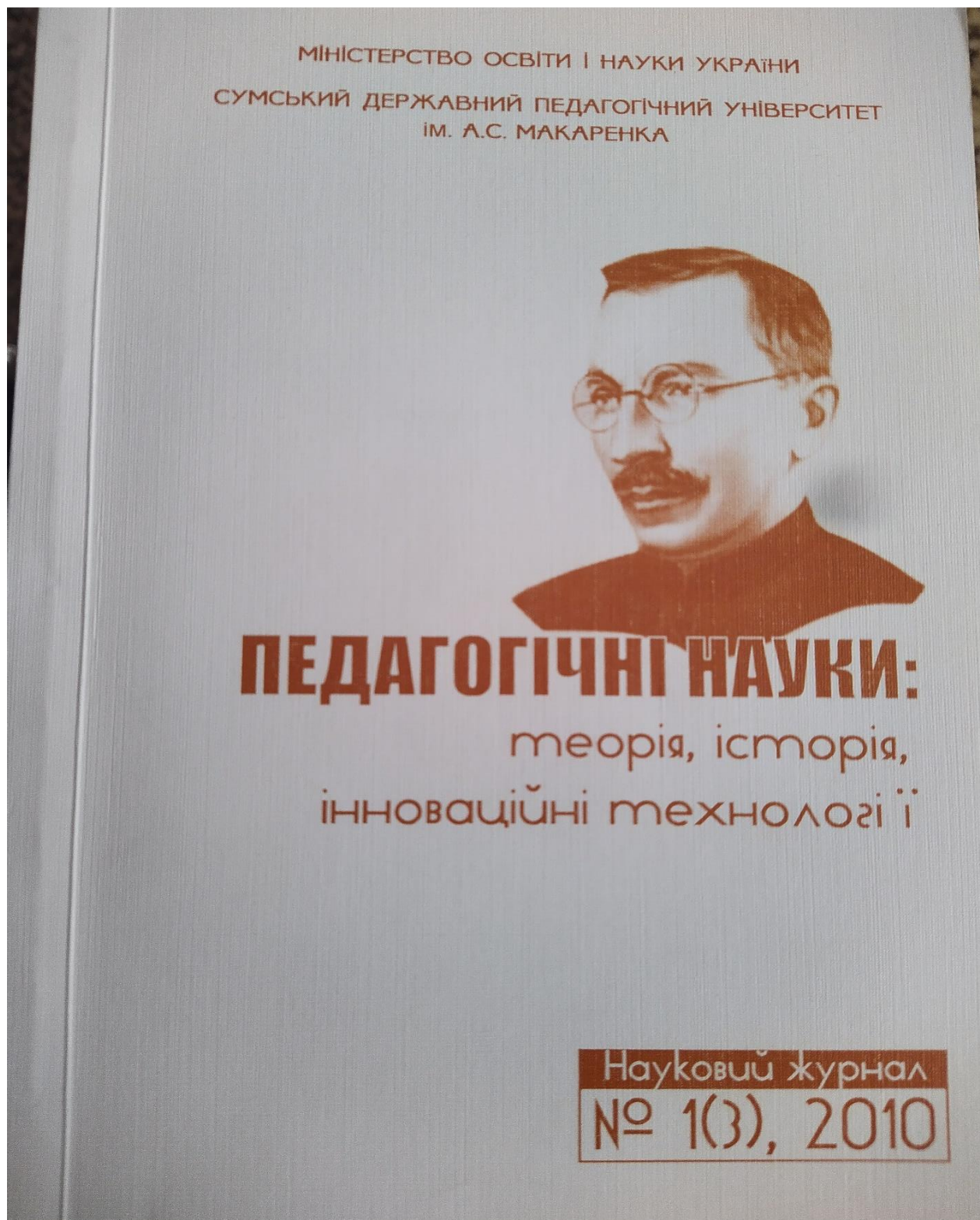

Сприйняття художнього образу як передумова психологічного здоров'я особистості// Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Науковий журнал» 1 (3) СумДПУ ім. А.С.Макаренка. – Суми, 2010. – С.11-20

Варняк І.С.

УДК 159.923.954

СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена вивченню проблеми сприйняття художнього образу в контексті психологічного здоров'я особистості. Визначено й експериментально досліджені основні властивості художнього образу. Обґрунтовано роль сприйняття художнього образу як засобу пізнання особистості, її внутрішнього світу.

Актуальність дослідження. Соціально-політичні, економічні, фінансові перебудови і постійні зміни нашого сучасного нестабільного суспільства послаблюють енергопотенціал не тільки особистості, а й країни в цілому. На сьогодні найактуальнішим залишається питання збереження психічного і емоційного здоров'я нації, молодого українського покоління. Сам термін «психічне здоров'я» неоднозначний, він перш за все поєднує дві науки і дві області практики – медичну і психологічну. Проблема психічного здоров'я, норми та патології є міждисциплінарною проблемою – філософською, соціальною, психологічною, еволюційною тощо [7, с.292].

В сучасних умовах іноді дуже важко зберегти та відновити своє психологічне здоров'я. В постійному русі людині важко пізнати свою індивідуальність, доторкнутися до естетичного, гармонійного, прислухатися до своїх емоційних потреб, зупинитися і відчути свій власний чуттєвий внутрішній світ. Пізнання і усвідомлення людиною своїх емоційних змін, особистісних перетворень, несвідомих прагнень є передумовою розвитку психічно здорової, гармонійно-розвиненої особистості. Таким емоційним ресурсом може слугувати сприйняття художнього образу. Адже художній образ – це спосіб чуттєво-споглядального ставлення людини і до себе самої і

до світу загалом. Людина, яка відчуває і усвідомлює свої емоційні зміни, інтереси, потреби, цінності, з упевненістю можна назвати гармонійною і здоровою особистістю. Внутрішнє підсвідоме, емоційне завжди привертало увагу дослідників упродовж усієї історії розвитку цивілізації і вивчення проблеми художнього образу не є винятком в цьому контексті.

Сучасні дослідження, які розкривають питання художнього образу відносяться передовсім до філософських, естетичних, філологічних, літературознавчих галузей наукової думки. Свідченням тому є останні дослідження Л.В. Кривоконь «Аналіз художнього образу в процесі вивчення літературного твору», Н.А. Мостова «Лінгвостилістичні засоби створення художнього образу в драматургічному тексті першої половини ХХ століття», Д.Дроздовський «Методологія розуміння художнього образу (на прикладі традиційного образу державця в історичних хроніках В.Шекспіра)», Я.В. Шекера «Генеза та функціонування художніх образів у китайській поезії доби Тан», О.В. Ратушна «Художній образ як категорія соціальної філософії» та багато інших. Поняття образу залишається багатоплановим й охоплює широкий клас психічних явищ: це і психічне відображення взагалі (О.М. Леонтьєв, С.Д. Смирнов), і сенсорно-перцептивна форма пізнання дійсності (Л.А. Венгер, В.П. Зінченко, Я.О. Пономарьов), і група вторинних образів, які регулюють діяльність (Н.Д. Завалова, Б.Ф. Ломов, В.О. Моляко, В.О. Пономаренко), образ як еталон-регулятор дії (В.В. Клименко) та ін. Отже, саме психолого-педагогічна сутність поняття «художнього образу» потребує особливого дослідження та аналізу характеристик і понять, пов'язаних з цією проблемою.

Метою даної статті є розгляд проблеми сприйняття художнього образу як засобу пізнання особистості, її внутрішнього світу, способу виховання і прилучення молоді до духовного і естетичного. У цьому плані, необхідним завданням для нас є визначення ролі сприйняття художнього образу в контексті розвитку психічно здорової, гармонійно розвиненої особистості.

Необхідно зазначити, що проблема специфіки художнього образу привертала увагу дослідників упродовж усієї історії розвитку цивілізації. Споконвічне (свідоме чи позасвідоме) бажання проникнути у внутрішній світ людини, опанувати механізмами впливу на неї привело до виникнення теоретичної проблеми образу. Поняття «образ» зустрічається вже у теоретичних розробках Платона. В інтерпретації античного філософа образ — це відображення певної речі. Позиція Платона важлива тому, що саме він уперше почав працювати з феноменом художника, запропонувавши свою модель розуміння мистецтва, яке, на думку філософа, є «тінню від тіні буття». Він твердив, що світ — це первинна копія Абсолюту, а мистецтво, відповідно, його вторинне копіювання. Таке розуміння філософом природи мистецтва пояснює його тлумачення художнього образу [8, с.143].

У подальшому проблема художнього образу привертає увагу Г.В.Ф. Гегеля, О. Потебні, Д.Лукача, Ф. Шеллінга, сучасних науковців Б. Галєєва, А. Єремєєва, М. Кагана, В. Мазепи та інших дослідників, які вважали, що справжній художній образ виникає лише тоді, коли складається синтез антиномічних, тобто виключаючи один одного понять суб'єктивного і об'єктивного, раціонального та емоційного, типового та індивідуального [8, с.144].

Художній образ виводить сприймаючого за межі знання, залишає місце для фантазування, додавання й усвідомлення власних емоцій і досвіду. Цю думку підтверджує і В. Шеллінг, за висловом вченого, художник вкладає у свій добуток крім задуму «якусь нескінченність», недоступну ні для якого «кінцевого розуму». Будь-який твір мистецтва допускає нескінченну кількість тлумачень. Таким чином, повне буття художнього образу являє собою не тільки реалізацію художнього задуму в закінченому добутку, але і його естетичне сприйняття, що представляє собою складний процес співучасті й співтворчості сприймаючого суб'єкта. Недосказаність стимулює думку сприймаючого, дає простір для творчої фантазії.

Зауважимо, що художній образ завжди пов'язаний з роботою уяви, емоцій, пам'яті на основі чого відбувається аналіз, усвідомлення, дослідження особистого внутрішнього світу. Пізнавальні процеси, які лежать в основі сприйняття художнього образу допомагають відчути його цілісність, емоційність, глибину, виходячи з цього образ стає індивідуальним і досить складним, що в свою чергу слугує великою перевагою для розуміння себе і своїх індивідуальних осяянь. З упевненістю можна сказати, що активна діяльність пізнавальних процесів, їх робота в усвідомленні людиною своїх емоційних потреб становить основу психологічного здоров'я особистості.

Необхідно зауважити, що поняття художнього образу завжди асоціюється з певною емоційністю та почуттєвістю. Викликане художнім образом прагнення людини до емпатії (завжди властиве людині і по її комунікативній потребі) стимулює емоційну напругу подальшого сприйняття, а через нього необхідне для всіх різновидів чуттєвості уяву, а також асоціації з виникаючими в емоційній пам'яті минулими життєвими враженнями, з подіями внутрішнього психічного життя, як усвідомленими, так і неусвідомленими. Все це, в свою чергу, підвищує емоційний сплеск співпереживання, додає йому додаткові стимули, виводить сприймаючого на новий рівень своїх вражень, відчуттів і усвідомлень.

Оскільки художній образ з психологічної точки зору є результатом діяльності художньої уяви, то і художнє «Я» (за Є.Я.Басінім) в результаті ототожнення з формою образу виявляється уявним. Так як процес ототожнення «Я» і форми з психологічної точки зору представляє собою емпатію, це «Я» можна охарактеризувати як емпатичне [2,с.18].

Емоційна насиченість емпатії в процесі співпереживання героям художніх творів специфічна. Я. Рейковський, відмічаючи великий вплив емоцій на пізнавальні процеси, на сприйняття, пам'ять і т.д., відмічає, що «особливо виразний вплив оказують емоції на асоціативні процеси, уяву і фантазії».

Зливаючись із дійовими особами художніх, музичних, літературних творів, людина переживає боротьбу протилежних думок, почуттів, оцінок життєвих подій, моделює їх у собі. Злиття створює інтегральні образи, і людина стає співучасником гостросюжетних і драматичних подій. Разом із героями уявно діє, передбачає їхні думки й наслідки учинків. Таким чином забуває себе, живе іншим — їхнім життям.

Парадоксально, але факт: важкі події, страждання, конфлікти, колізії (навіть тоді, коли на сцені зображується бридке) з часом приносять глядачеві насолоду. З одного боку, глядач, переживаючи чужі думки, разом із героями потрапляє в полон негативних емоцій і страждає разом із героєм. А з іншого — глядач сам створює думки, почуття і образи з протилежним змістом. Він самотійно й не усвідомлено змінює і знак почуттів: негативні перетворюються на позитивні. Користується діями заперечення - доведенням істини від протилежного.

Докорінно змінюється і психічний стан: спочатку негативні почуття — страждання від переживання чужих страждань і випалювання енергії, а тепер енергія відновлюється позитивними почуттями.

Внутрішнє напруження, страждання, страх, жах — ці негативні почуття майже цілком випалюють оперативний потенціал енергії — і глядач втрачає опору в собі: стає ані живим, ані мертвим. Це – стан катарсису! – очищення душі від підступних думок, почуттів і намірів — повернення душі до природного стану гармонії.

Перетворення почуттів на систему думок звільнює душу катарсисом, що очищає її від бруду аморального, дисгармонійного, затьмарених почуттів та уяви, від нікчемних переживань, негативних пристрастей, страхів і афектів, освітлює її, вирощує на її ґрунті новий, гармонійний стан людини [5, с.468].

Отже, образ, який ми в собі створюємо – зліпок, мірка або чуттєвий еталон змісту відтвореного в нашій свідомості. Тому він і суб'єктивний, бо складається із двох сутностей: людської і предметної; у ньому існує зміст, який надійшов від нас самих, і зміст, взятий із предметного світу.

Узагальнюючи вище викладене, можемо зазначити, що нове емоційне-значеннєве наповнення, яке утворюється естетичним переживанням, формує більш високий рівень образу, ведучи від конкретної і багатозначної (але все ж часткової або поодинокі) реальності до глобального емоційно-значеннєвого узагальнення.

Одним з ключових дослідницьких завдань для нас є детальний розгляд й експериментальне дослідження процесу сприйняття художнього образу в структурі особистісного і гармонійного розвитку людини. Розроблений нами експеримент дає змогу вивчити основні властивості художнього образу і його вплив на емоційну, поведінкову і вольову сфери особистості.

Гіпотеза дослідження. Ми запропонували, що художній образ значно відрізняється своїми основними характеристиками від образу натурального. Художній образ відрізняється від первинного перш за все своєю особливого роду насиченістю, яка робить його здатним викликати катарсис, тобто переживання краси. Це – продукт творчого мислення, уявлення і ціннісної свідомості. Чуттєвий образ щосекундний, але його можна повторити, в ньому немає унікальності [4, с.214].

Дослідження і детальне вивчення поняття художнього образу допомагає пізнати внутрішній світ особистості, скриті можливості і потреби людини. Образ здійснює великий вплив на усю систему людських цінностей. Без образу неможливо існування цінностей. Через образи ми маємо можливість пізнати себе, оточуючий світ цілісно й системно. Сприймаємо, пізнаємо, навчаємося ми також за допомогою образів, символів.

Нами було проведено пробне експериментальне дослідження зі студентами факультету культури і мистецтв Херсонського державного університету. В експерименті приймало участь 60 осіб (45 жінок і 15 чоловіків). Всі досліджувані були поділені на 2 групи: №1 «Художній образ», Група №2 «Натуральний образ». Основною метою дослідження було вивчення специфіки художнього образу і порівняння його з натуральним образом. Для оцінки і порівняння художнього і натурального образу досліджуваним був

запропонований стимульний матеріал методики креативності Торранса (скорочений варіант образотворчої (фігурної) батареї тесту креативності П.Торранса представляє собою завдання «Заверши малюнок»). Досліджувані отримали наступні інструкції: Група №1 «Просимо Вас на основі незавершених фігур створити свій неповторний художній образ. Якщо додати до них додаткові лінії, елементи, форми, креслення, штрихи, Ви отримаєте цікаві художні картинки і яскраві образи. Біля кожної створеної вами картинки просимо написати назву художнього образу, або свої асоціації, які викликає цей образ»; група №2 – «Вам пропонується завдання завершити малюнок. Не обмежуйте себе у кількості образів, сюжетних картинок, фантазуйте. Спробуйте придумати до кожної картинки свою назву або написати свої асоціації, які викликає даний малюнок». Ми можемо стверджувати, що художній образ характеризується більшою глибиною опрацювання, деталізацією, складністю, емоційністю. Художній образ пов'язаний з естетичними переживаннями, йому властиві асоціативність і метафоричність.

Зупинимося конкретно на детальному розгляді кожної властивості художнього образу.

1. Дослідження складності художнього образу. Для оцінки цього показника ми використовували результати методики Торранса і порівнювали створені зображення, художні образи двох груп після завершення малюнків. Далі нами була розроблена шкала оцінки малюнків за показником «Деталізація», яка мала 3 виміри:

1. Примітивна деталізація – додавання до незавершених фігур 1-2 деталі;
2. Середня деталізація – 3-4 деталі;
3. Складна деталізація – додавання до незавершених фігур більше 5 деталей.

Результати дослідження показують, що результати групи «Художній образ» вагомо відрізняються за своїми показниками від групи №2 «Натуральний образ». Кореляційний зв'язок по двом групам за показником «Примітивна деталізація» складає $r=0,39$; «Складна деталізація» $r= 0,27$. Сума примітивних малюнків: група №1 «Художній образ» становить 56; група №2 – 45. По сумі

складних малюнків: група №1 сума становить 150 малюнків, показники групи №2 складають 104 малюнки. Всі малюнки були також поділені на 11 тематичних шкал: пейзаж, метафори (абстракція), знакові зображення, природна тематика, персонаж, людська символіка та ін. Всі ці шкали допомагають дослідити властивості художнього образу. Існує кореляційний зв'язок між двома групами за показником «Пейзаж» ($r=0,26$), художній образ цілісний і складний, він часто асоціюється у досліджуваних з пейзажем, складною картиною, яка має свої фонові, кольорові, просторові особливості. Наведені результати дослідження підтверджують положення про те, що художній образ являє собою складне і цілісне явище, на відміну від сенсорного образу сприйняття.

2. Дослідження метафоричності і асоціативності художнього образу. Метафора сама по собі не є психологічним феноменом, вивчення якого можливе в контексті більш широкої проблеми вербалізації суб'єктом образу об'єкта. Поняття метафори є багатофункціональним. На перший план виходить пізнавальна функція метафори, пов'язана з її роллю в розкритті суттєвих якостей об'єкту, у формуванні нових понять, розширення концептуального освоєння світу. (Шрагіна Л.І.). Звідси можемо зробити висновок, якщо художньому образу властиві метафоричність і асоціативність він виконує пізнавальну, оціночну функції в освоєнні світу особистістю. Щоб підтвердити це, ми використовували інформацію про назви малюнків, якими вони підписували свої новостворені образи чи картинки (асоціативні чи конкретні назви). В результаті дослідження ми отримали наступні показники: в групі №1 сума малюнків з назвами-асоціаціями становить 55, в групі №2 «Натуральний образ» – сума складає лише 11 малюнків. Також існує кореляційний зв'язок між шкалою «асоціації» і «конкретні назви» в групі №1 «Художній образ» ($r=-0,74$), що підтверджує положення про те, що художній образ характеризується своєю асоціативністю, створені художні образи більш нагадують досліджуваним емоційні метафори, індивідуальні абстракції, ніж конкретні предмети чи явища.

Естетично-образне узагальнення формується завдяки метафоризації. Чим більш високий ступінь метафоризації, тим більше в образі художнього змісту. Максимальної глибини і змістовності художній образ набуває у стадії переходу до символу. «Символічні образи дають змогу виявити в образній, емоційно впливовій формі складні ідеї, стани свідомості, почуття людей і їх різні властивості» [6, с.122]. В цьому полягає їх актуальність. Тому, можемо стверджувати, що однією з властивостей художнього образу є його емоційність. Створені образи завжди мають емоційне забарвлення і поєднуються з елементами оцінки. Емоція виступає як специфічне узагальнення нелогічного характеру і забезпечує практичну ефективність образу. Витоком емоційності у мистецтві є особистісний характер його образів. Художній образ — це чуттєвий образ, що виражає собою переживання, емоції, оцінки, художні ідеї.

3. Дослідження багатозначності і «нескінченності» художнього образу. Художній образ багатозначний, він дає простір для фантазування, думок, емоційних спогадів, минулого досвіду особистості. На сучасному етапі загальною ознакою образу автори визначають його багатозначність, а характеристикою сприйняття — системність та багатомірність.

Необхідно зауважити, що художній образ виводить сприймаючого за межі знання, залишає місце для фантазування, додавання, усвідомлення власних емоцій. Фантазійна картина для особистості – це те поле свідомої та несвідомої діяльності, яка допомагає людині ідентифікувати свої переживання й емоції. Це положення підтверджується результатами нашого дослідження, які говорять про те, що не доповнених (недомальованих) фігур більше в групі «Художній образ», ніж в групі «Натуральний образ». Існує позитивний кореляційний зв'язок по двом групам за показником «Не доповнені фігури» $r=0,235$. Це свідчить про те, що художній образ на відміну від натурального, створити складніше і домислити його без додаткового часу неможливо. Художній образ характеризується своєю нескінченністю, скільки значень і смислів він буде мати для особистості невідомо. Цю думку поділяє О.О.

Потебня, стверджуючи, що художній образ єдиний і разом нескінченний, нескінченність його закладена саме в неможливості визначити, скільки і який зміст буде в нього закладено сприймаючим.

4. Дослідження взаємозв'язку художнього образу і відношення до оточуючих.

Згідно К.А. Абульхановій, внутрішнє життя особистості будується на основі трьох видів відношень: до себе, до іншого і очікуваних відношень інших до себе [1]. Ми погоджуємося з Н.І.Непомнящей стосовно положення про те, що в творчості вбачається форма життя особистості. Образ набуває владу над людиною, формує і в багатьом визначає стиль життя.

На прикладі розробленої нами експериментальної частини можна зробити висновки про тісний взаємозв'язок між створенням художнього образу, творчим процесом і відношенням до оточуючих людей, зовнішнього світу. Нами був виявлений кореляційний зв'язок ($r=0,50$) між двома групами за критерієм «Відношення до друзів» (одна зі шкал методики незавершених речень Сакса-Леві). Після опрацювання досліджуваними своїх новостворених картинок, ми запропонували їм завдання завершити незавершені речення, які стосувалися відношення до оточуючих людей, друзів. Засновуючись на результатах дослідження, можемо стверджувати, що вивчення художнього образу дає змогу досліджувати поведінкові, характерні типи відносин до людей. Художній образ у науковому тлумаченні прийнято визначати як специфічну форму відображення дійсності, тому в ньому і відображається різні аспекти життєдіяльності і психічного життя особистості.

Проведене нами дослідження підтвердило основну гіпотезу стосовно впливу художнього образу на психічні процеси, емоційну сферу особистості. Здатність до художнього сприйняття не з'являється сама по собі. Вона – результат особистісного розвитку індивіду. «Художнє повноцінне сприйняття, – як вірно відмічав Б.М. Теплов, – це вміння якому треба навчатися». Як залучити учнів до читання художніх творів – одвічне питання всіх учителів - словесників. Одним з перспективних завдань, в цьому напрямку, вважаємо,

залучення дітей, підлітків, юнаків до детального й глибокого вивчення художніх творів, естетичної спадщини талановитих людей світу. Дана проблема на сучасному етапі залишається одним з найактуальніших невирішених питань освітньої практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славська К.А. Стратегия жизни / Абульханова-Славська К.А. -М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Басин Е.Я. Психология художественного творчества (Личностный подход) / Басин Е.Я. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
3. Васильев Я.В. Футурреальная психология личности: [Монография] /Ярослав Васильевич Васильев. – Николаев: Илион, 2007. – 519 с.
4. Гулыга А.В. Эстетика в свете аксиологии. Пятьдесят лет на Волхонке / Гулыга А.В. – СПб.: Алетейя, 2000. – 447 с.
5. Клименко В. В. Механизмы творчества // Общая психология под ред. акад. С.Д. Максименко. — М.: Рефл-бук, — К., Ваклер, 1999. — С. 468—523.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості/ Під ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. Школа, 1989. – 608 с.
7. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навч. посібник – [для студентів вищих навчальних закладів] / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк – Київ: Ніка-центр, 2009. – 580 с.
8. Левчук Л.Т. Основи естетики: Навч.посіб./ Л.Т. Левчук, О.І. Оніщенко. – Київ: Вища школа, 2000. – 271 с.
9. Михальчук Н.О. Розуміння літературних творів старшокласниками (психологічний аспект): [монографія]/ Наталія Олександрівна Михальчук. – Київ: ТОВ «Принт Хауз», 2009. – 544 с.

Статья посвящена изучению проблемы восприятия художественного образа в контексте психологического здоровья личности. Определены и экспериментально изучены основные свойства художественного образа. Обоснована роль восприятия художественного образа как средства познания личности, ее внутреннего мира.

The article is dedicated to study a problem of perception of artistic image in the context of psychological health of personality. The principal properties of artistic image were appointed and experimentally studied. The role of perception of artistic image as means of personal cognition and inner life was grounded in the article.